

Assens-Hindsgavl amter 1670-1809

Af Karl Peder Pedersen

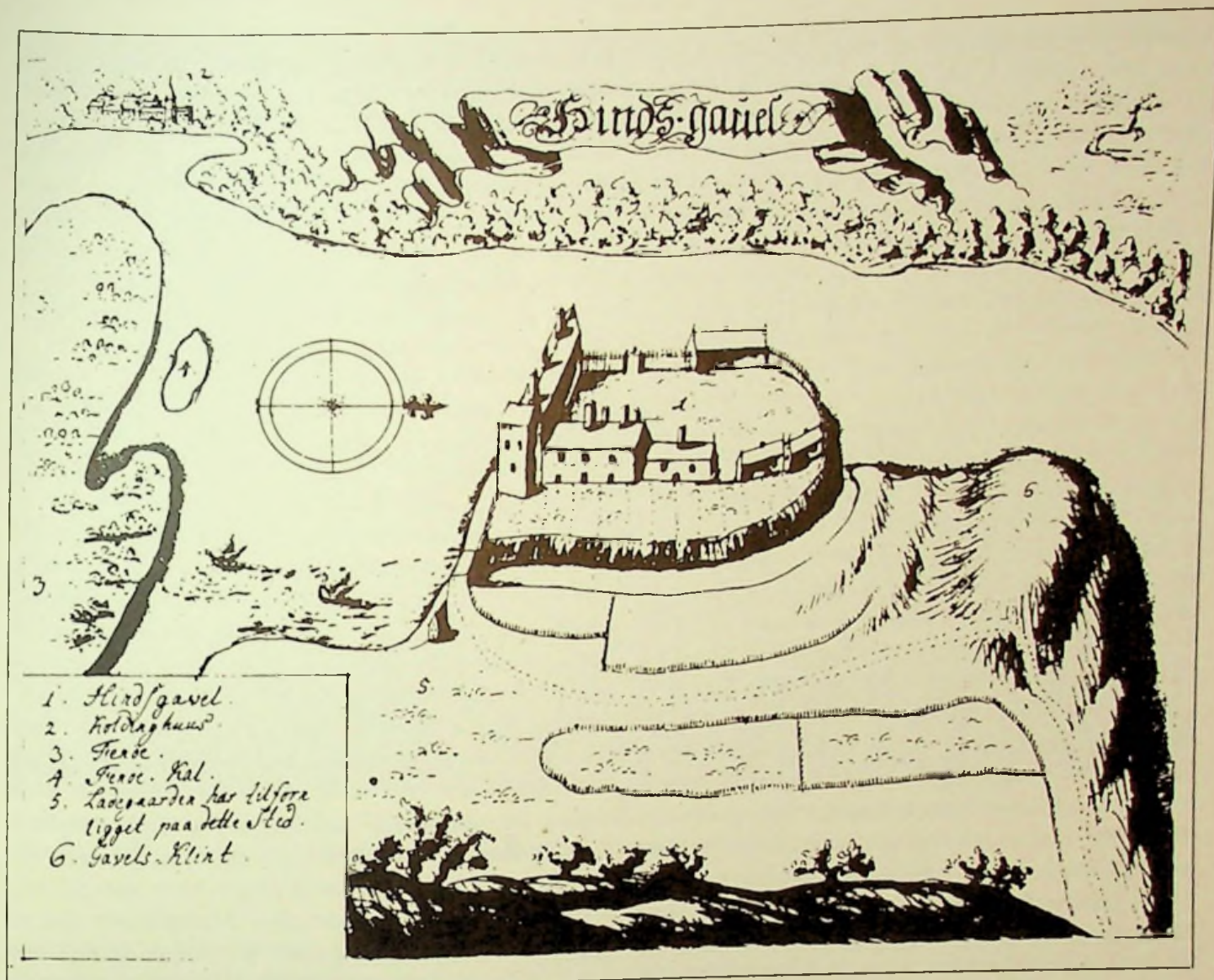
Da Christian 5. i 1671 med sin underskrift satte en ny amtsinddeling af Danmark i kraft, betød det dødsstødet for et selvstændigt vestfynsk amt. Ifølge planen skulle Vestfyn nemlig ved førstkommende vakance indlemmes i det store Odense amt. Sådan kom det imidlertid ikke til at gå. Assens-Hindsgavl amter overlevede i mere end 130 år, og først i 1809 blev det definitivt nedlagt. I artiklen tegnes et rids af amtets historie og af dets amtmænd.

I tiden umiddelbart før enevældens indførelse i 1660 var Danmark inddelt i ca. 50 len under ledelse af adelige lensmænd. De fungerede både som embedsmænd og som godsadministratorer af det betydelige statslige jordegods, der lå inden for lenets grænser. På Vestfyn holdt lensmændene til på de to gamle kongeborge, Hindsgavl og Hagenskov, og deres forvaltningsområder svarede nogenlunde geografisk til Vends og Bågherredet. I 1657 havde Tyge Belov siddet som lensmand på Hindsgavl i 7 år, mens rigsråd Jørgen Brahe, der pga. sin store godsrigdom også kaldtes "den lille konge på Fyn", netop i dette år kunne fejre 40-års jubilæum som lensmand på Hagenskov.

1657 var også året, hvor den danske regering letsindigt erklærede svenskerne krig - en beslutning man snart skulle komme til at fortryde, for Karl 10. Gustav slog hårdt tilbage. Efter at have besat Jylland, marcherede svenskerkongen i januar 1658 med sin hær over det frosne Lillebælt, gik i land på Vestfyn og fortsatte videre til Sjælland. I de næste 2 år var Fyn besat af svenskerne, og de tog godt for sig at retterne. Da man efter freden i 1660 gjorde krigsskaderne op, lå både Hindsgavl og Hagenskov i ruiner, og mange vestfynske gårde og huse var nedbrændte eller forladte af deres beboere. Også på det større

Amtsgrenser 1671. Karl-Erik Frandsen. *Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660*. bd. 1, 1984.

Hindsgavl slot o. 1660, hvor kongens lensmand boede frem til enevælden. Fra Reesens atlas. Middelfart Museum.

nationale plan var situationen yderst bedrovelig - staten var i realiteten bankerot. For at få penge i kassen besluttede den nye enevældige regering at godtgøre de mange kreditorer med jordegods, og her var nok at tage af, for staten ejede på det tidspunkt omkring halvdelen af Danmarks jord. I Hindsgavl len lå betydeligt krongods, og da Henning Pogwisch i april 1662 afløste Tyge Belov som lensmand fik han som sin hovedopgave snarest muligt at få krongodset bragt på fode, således at det kunne overdrages til en eller flere af disse kreditorer. Det lykkedes imidlertid ikke Pogwisch at få nogen til at bide på krogen, og det forstår man godt, når man hører, at "samme amt fast er ganske ode og stor hjælp og forstrækning behøver". I 1663 vendte Belov derfor tilbage som amtmænd, samtidig med at han forpagtede krongodset for 6 år. Forpagtningen holdt dog kun i 2 år, for allerede i 1664 overdrog staten jorden til storkreditoren, landsdommer Jens Lassen.

I og med at staten solgte eller overdrog krongodset til private bortfaldt lensmændenes tidligere vigtige rolle som godsadministratorer, og tilbage blev alene den rene embedsmandsfunktion. Dette fik sit tydelige sproglige udtryk, da Frederik 3. i februar 1662 i en ordre til centraladministrationen dekretede, at man fra nu af i stedet for len og lensmand skulle bruge ordene amt og amtmænd.

Som nævnt blev Tyge Belov i 1663 amtmænd over Hindsgavl amt, og på denne post fortsatte han frem til 1670, hvor han blev leder af begge vestfynske amter. I Hagenskov len var der tilbage i 1658 sket det, at svenskerne havde taget Jørgen Brahe til fange, og han blev først igen fri mand efter fredsslutningen i 1660. Brahe døde imidlertid kort tid efter at være vendt tilbage til Vestfyn, og han efter-

fulgtes af Niels Banner. Han havde i 1650'erne haft flere sjællandske forleninger, og i 1660 det østjyske Åkjær len, som han dog måtte forlade, da godset udlagdes til kreditorer. Som plaster på såret fik Banner i stedet Hagenskov len, som han stod i spidsen for frem til sin død, kun 48 år gammel, i 1670. Niels Banner var af en af Frederik 3.'s favoritter, og som særligt tegn på sin gunst forærede kongen ham i 1667 det gamle lensmandssæde Hagenskov. For at vise alverden - og vel ikke mindst nabogodsejerne og fæstebønderne - at han stod højt i kongens gunst omdøbte Banner straks stedet til Frederiksgave, mens amtet nu ændrede navn til Assens amt.

I februar 1670 blev Christian 5. konge, og det blev signalet til en veritabel reformbølge, der som et væsentligt element indeholdt en amtsreform. Et af målene var at få skabt større amter, og for Fyns vedkommende betød det nedlæggelse af de 3 mindste enheder. Ved førstkommende vakance skulle Assens, Hindsgavl og Rugård amter lægges sammen med Odensegårds amt, der ledes af den fynske stiftamtmand. Et andet væsentligt element i 1671-amtsreformen var at styrke stiftamtmændene, og det skete bl.a. derved, at de alene fik med byerne at gøre. De almindelige amtmænds myndighed ophørte således ved købstædernes byporte, ligesom de heller ikke havde noget at skulle have sagt på landets grevskaber og baronier. Muligheden for at oprette sådanne storgodser på dansk grund var netop blevet skabt af Christian 5. i 1671, og allerede året efter fik Wilhelm Wedell kongens tilladelse til at oprette grevskabet Wedellsborg af sine store vestfynske godsbesiddelser. Lensgrever, og senere også lensbaroner, havde i henhold til deres særlige privilegier ret til at fungere som amtmænd på deres eget

Wedelsborg slot, som det så ud fra 1706. Litografi på Ejby lokalhistoriske Arkiv. Greven på Wedellsborg var amtmand 1701-09 (Hannibal Wedell) samt 1783-1809 (Frederik Ludvig Wedell). Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv.

gods, og det var en særret, der blev vogtet nidkært over, ikke mindst på Vestfyn.

I 1676 døde Tyge Belov, og nu skulle man forvente at sammenlægningsplanen var blevet realiseret, men sådan gik det ikke. Der udnævntes nemlig straks en ny amtmand, den 53-årige Sten Brahe, der var søn af den gamle lensmand Jørgen Brahe. Sten

Brahe havde siden 1660 opholdt sig på sin skånske herregård Knutstorp, men ved begyndelsen af Den skånske Krig i 1675 var han gået i aktiv dansk tjeneste som oberst for et dragonregiment. Det var givetvis som belønning for dette engagement, at han fik faderens gamle embede på Vestfyn. Det er imidlertid et spørgsmål, om Sten Brahe overhovedet kom i

funktion som amtmænd, for han døde allerede i februar 1677 i Skåne.

Der gik ikke lang tid fra regeringen havde fået meddelelse om Sten Brahes død til en ny amtmænd var udnævnt. Den heldige blev den 33-årige Erik Stensen; født på Sollestedgård i en lollandsk adelsfamilie. Man kan undre sig over at Christian 5. ikke denne gang realiserede 1671-planen og nedlagde amtet, men landet var fortsat i krig med arvesjenden, og man havde andet at tænke på end forvaltningsreformer. Erik Stensen havde 1663-69 været page for prinserne, og herved lært Christian (5.) at kende. I 1671 havde han giftet sig med enken på den lille vestfynske herregård Skovgårde, og da han samtidig fik udlagt krongods på egnen for nogle tilgodehavender, bragte han Skovgårde op over den magiske grænse på 200 tønder hartkorn, der gjorde den til komplet sædegård med hvad deraf fulgte af fordele. Erik Stensen var således på forhånd knyttet til den egn, hvor han i 1677 blev amtmænd, og i 1689 groede han endnu mere fast, da han købte Holsegård i amtets nordlige hjørne. Stensen havde således evnet at skabe en solid økonomisk baggrund for sit virke i kongens tjeneste, som han fortsatte frem til sin død i 1701.

Allerede før embedet blev vakant i 1701 havde man på allerhøjeste sted truffet beslutning om at videreføre det som en selvstændig enhed. I 1699 havde kongen nemlig lovet amtet væk til grev Hannibal Wedell fra Wedellsborg. Det skete på den måde, at greven havde fået ekspektance på embedet, dvs. tilsagn om at kunne overtage det, når det blev ledigt. Hannibal Wedell, der var søn af grevskabets oprettere Wilhelm Wedell og Christine Sehested, blev således i 1701 amtmænd og i 1706 til-

trådte han grevskabet efter faderens død. Selv døde han allerede i 1709, kun 48 år gammel.

Efter Hannibal Wedell fulgte en fremmed fugl på amtmændsposten. Hans navn var Johan Ernst Carlowitz, og han skulle efter sigende have været ungare. Om hans baggrund ved vi intet, før han i 1700 træder ind i dansk historie som hovmester for Frederik 4.'s bror prins Vilhelm. Ved prinsens tidlige død i 1706 blev Carlowitz arbejdsløs, men da kongen garanterede alle medlemmer af den afdødes hofstat ansættelse, var der håb forude, og i 1708 blev Carlowitz altså amtmænd på Vestfyn. Her fungerede han frem til 1718, hvor han afskedigedes med pension. Carlowitz var ved *ikke* at være godsejer, undtagelsen, der bekræfter reglen; tværtimod slog han sig ned i Assens, hvor han giftede sig med en købmandsdatter og her blev han boende til sin død i 1736.

Den næste amtmænd i rækken - Iver Andersen - kunne også i højeste grad takke Frederik 4. for sin udnævnelse. Han var søn af Assensrådmanden Anders Nielsen og Johanne Knudsdatter, og hans karriere formede sig på den måde, at *"en af kongens lakajer Tyge Thomsen, tog ham først til sig som sin dreng, siden avancerede han til fyrboder og kammertjener"*. Allerede i 1715 havde Andersen opnået ekspektance på Nyborg-Tranekær amter, men det blev altså på Vestfyn at han blev amtmænd. Samtidig udnævntes han også til den helt nye post som overinspektør over Det fynske Ryttergodsdistrikt; et embede der eksisterede frem til ryttergodsets salg i 1760'erne. I betragtning af at langt størstedelen af det fynske ryttergods lå i Odense amt, må det undre, at overinspektørposten ikke gik til den fynske stiftamtmænd, der også var "almindelig" amtmænd over Odense

amt. Når det ikke skete, skyldtes det sikkert både enevældens del og hersk-politik, og Frederik 4.'s ønske om at favorisere sin tro tjener.

Amtmændene skulle bo inden for amtets grænser, og dette kunne kun fraviges efter særlig tilladelse. Da Iver Andersen i 1718 blev amtmand og overinspektør, var han få år før gennem sit ægteskab med en godsejerenske blevet ejer af herregårdene Ørritslevgård og Hollufgård i Odense amt. Det var derfor ikke så underligt, at han som amtmand gerne ville bosatte sig et af disse steder. Han søgte og fik da også Frederik 4.'s tilladelse til at bo på Hollufgård. Som begrundelse nævnte han, at gården lå i nærheden af ryttergodsdistriktet, og opgaven som overinspektør forventede han ville kræve mere af ham end amtmandsjobbet. Han lovede dog fast at holde en fuldmægtig i Assens, og i øvrigt altid være indstillet på straks at indfinde sig i amtet, når der opstod behov for det.

Iver Andersen nåede at fungere som amtmand og overinspektør i 8 år, inden han, 54 år gammel, døde i 1726. Som ny amtmand udnævnte Frederik 4. endnu en af sine kammertjenere, nemlig Hans Simonsen. Hans Simonsen, der var født 1688 på en bondegård ved Haderslev, var helt parallelt med Iver Andersen endt som en af kongens nærmeste personlige tjenere, og det åbnede ham vejen til amtmands- og overinspektørembedet. I 1733 arvede Hans Simonsen Erholm efter en bror, og han blev efterhånden en så stor godsejer, at han i 1759 kunne oprette stamhuset Erholm-Søndergårde. Efter 42 års virke som amtmand og overinspektør, og efter at have fået den for ikke-adelige højeste titel som konferensråd, døde han i april 1768, 80 år gammel.

Da man i de københavnske regeringskontorer

Hans Simonsen 1688-1768, amtmand 1726-68. Maleri på Erholm.

fik meddelelse om Hans Simonsens død, var man ikke i tvivl om, hvad der skulle ske. Kongen havde nemlig allerede besluttet, at nu skulle man effektivere den gamle beslutning fra 1671, og lægge amtet sammen med Odense amt. I første omgang gik man ud fra at man kunne spare den vestfynske amtmandsgage på 500 rigsdaler, men stiftamtmand Henrik Bille var ikke uden videre til sinds at påtage sig det ekstra arbejde gratis, og det endte med at han fik både embedet og pengene.

Med amtets nedlæggelse i 1768 blev 1671-reformen endeligt realiseret på Vestfyn, og det forekom derfor højst overraskende, da der i 1783, til næsten alles overraskelse, pludselig blev udnævnt en ny vestfynsk amtmænd. Det var ingen ringere end den 30-årige lensgreve og ryttermajor Frederik Ludvig Wedell fra Wedellsborg. Hvorfor lensgreven skulle være særligt interesseret i også at blive amtmænd, står ikke ganske klart; man skulle tro at han som besidder af et af landets største grevskaber havde nok at se til. I ansøgningen til kongen anfører han, at Assens-Hindsgavl amter "omringe på alle sider mit grevskab, og kunne desårsag uden dettes forsummelse letteligen af mig med nøjagtighed og pligtskyldig nidkærhed forestås, ligesom dette amtmændsembede har været mine forfædre tilform betroet". Frederik Ludvig Wedells brændende ønske om at blive amtmænd var imidlertid ikke nok, der skulle mere til, men det kunne greven også godt præstere.

For det første havde han gennem et nært slægtskab med de indflydelsesrige Moltke gode forbindelser til landets reelle magthavere, enkedronningen og arveprinsen, der i denne periode styrede den sindssyge konge Christian 7.'s pen. Det betød at da ansøgningen forelagdes kongen, fik man ham til at notere et: "kan akkorderes, hvis ikke noget betydeligt skulle være til hinder" på papiret. Dermed var centraladministrationen, i dette tilfælde Rentekammeret, tvunget til at realitetsbehandle sagen, og ikke blot afvise den, som man ellers formentlig ville have gjort.

For det andet skulle grev Wedell have den fynske stiftamtmand Henrik Bille overtalte til at afstå området, for uden hans accept var planen dødsfødte. Det

Ludvig Frederik greve Wedell til Wedellsborg 1753-1817. Malet af Jens Juel 1783. Maleri på Wedellsborg, gengivet med forlagets tilladelse efter Ellen Poulsen: Jens Juel, bd. 2, Christian Ejlers forlag, 1991.

lykkedes, men Bille tog sig betalt; han forlangte nemlig at kunne indkassere den vestfynske amtmændsgage på 500 rigsdaler resten af livet, og det gik lensgreven ind på. Selv om man i Rentekammeret var meget lidt begejstede for hele denne affære, kunne man ikke røkke ved det faktum, at den betød at man for de samme penge fik dobbelt så mange embedsmænd, og da man ikke kunne

finde noget "betydeligt" som talte imod udnævnelsen, forelagde man den til kongens afgørelse.

Wedells udnævnelse skete til stor fortrydelse for amtmand Hans Simonsens arvtager på Erholm, stamhusbesidder Lorentz Cederfeld de Simonsen. Han var cand. jur., kammerjunker, og siden 1776 havde han været vicelandsdommer ved Fynbo Landsting. Cederfeld de Simonsens far, der var amtmand på Vestsjælland, havde tidligere arbejdet for

at sønnen kunne blive amtmand på Fyn, og derfor mente de Cederfeld med god ret at kunne gøre sig "håb om et amtmændsskab i nærheden af Erholm, som og var givet min salig fader i tilfælde af vakance og forandring af embedsmænd, hvilket blev mig af ham forsikret med anmodning om at være rolig indtil casus indtraf". For at signalere sin utilfredshed over forbigåelsen tog Lorentz Cederfeld de Simonsen i 1784 sin afsked som vicelandsdommer.

Prospekt af det gamle Erholm.

I slutningen af 1600-tallet var det at være amtmand på et mindre amt en beskæftigelse man sagtens kunne passe ved siden af andre opgaver som f.eks. godsejer. I hele året 1696 modtog amtmand Stensen siger og skriver to breve fra centraladministrationen (Danske Kancelli og Rentekammeret), og selv om han selv skrev nogle breve og også skulle tage stilling til et antal skriftlige og mundtlige henvendelser fra amtets beboere og embedsmænd, var hans arbejdsbelastning begrænset.

100 år senere havde dette ændret sig ganske drastisk. I 1790 fik amtmand Wedell 97 breve fra de samme centraladministrative organer, og selv afsendte han i årets løb 218 breve. Samtidig havde ikke mindst landboreformerne givet ham og de øvrige amtmænd masser at lave. F.eks. skulle de personligt være til stede ved samtlige åstedsforretninger, der gennemførtes i forbindelse med udskiftningen af de landets landsbyer. De mange nye opgaver belastede amtmændene meget forskelligt, alt afhængigt af om amtet var stort eller lille, og derfor begyndte man i 1780'erne i centraladministrationen at overveje, om ikke man skulle få skabt nogle størrelsesmæssigt mere ensartede amter. Det blev til virkelighed i 1793, hvor enevældens anden store amtsreform gennemførtes. Nu tog man også spørgsmålet om et selvstændigt vestfynsk amt op igen, og det besluttedes definitivt at lægge det sammen med Odense amt.

Oprettelsen af de nye amtsenheder skete dog først efterhånden som embederne blev ledige, og derfor tog processen adskillige år. I 1809 manglede kun et enkelt amt, nemlig Odense amt, som ikke kunne oprettes, fordi Frederik Ludvig Wedell fortsat sad i bedste velgående som amtmænd på Vestfyn. Da

der i april 1809 skulle udnævnes ny stiftamtmand i Odense, fandt man i København, at nu var tiden inde til definitivt at nedlægge det vestfynske amt. Den 1. maj 1809 fik den grevelig amtmænd sin afsked, og fra den dato ophørte amtet med at eksistere som selvstændig forvaltningsenhed.

Der er stadig fysiske minder fra Assens-Hindsøgaard amt på Vestfyn, f.eks. på alterbordet i Gelsted kirke, der blev renoveret af kirkekeeperen Hans Simonsen i 1761. Foto: Ina Pedersen, 1999.